

JORDENS ORO VIKER
eller meningen med trädgårdsskötsel
en film av Brita Landoff

Man får tänka vad man vill, säger mannen som sållar jord, och man behöver inte berätta vad man tänker! Detta är en nästan ordlös betraktelse av situationer som alla rör trädgårdsskötsel, skönhetslängtan och arbetsplikt. Den vajande blomsterängen måste mejas ner för att ogräset skall bort och när natten faller gäller det att mörda sniglarna. Det handlar om människors strävan och naturens obeveklighet. Spelar det då någon roll om man rensar fint vid vår gravsten eller om vår aska blandas med andra i minneslunden?

Det är en film som helt utgår från mitt eget kluvna förhållande till trädgårdsskötsel, längtan efter rötter och rädslan för att snärjas. Den är en projektion av mina egna tillkortakommanden.

BL

Från "Ångest och trädgårdsskötsel" till "Jordens oro viker". Tankar kring arbetet med en essäfilm.

Det har gått sex år sedan jag beviljades KU-medel för projektet "Ångest och Trädgårdsskötsel" och fyra år sedan jag ansökte om uppskov. Den 30 november 2011 redovisade jag den färdiga filmen "Jordens oro viker" och arbetet med den vid ett forskningsseminarium på Filmhögskolan. Att delta i ett konstnärligt samtal är oerhört berikande, men väcker omedelbart nya frågor att hantera efteråt i ensamhet, utanför akademien.

Projektet "Ångest och Trädgårdsskötsel", och kanske just också den långa tiden som arbetet pågått, har inneburit mycket för mig som filmare. Det märker jag inte minst nu, då jag nyligen varit tillbaka i Algeriet, där jag filmade för 20 år sedan. Tankarna runt att återigen filma i det frustrerande algeriska samhället rör sig nu med essäformens frihet. Å andra sidan väcker det också funderingar kring den friheten och ett behov av att precisera för mig själv vad essän kräver.

Då jag började med "Ångest och trädgårdsskötsel" ville jag arbeta i en essäistisk form. Det var det enda sättet jag kunde tänka mig, som skulle passa de idéer jag hade. Det är visserligen inte ovanligt att en filmidé överhuvudtaget startar just där i ett essäistiskt egensinnigt tänkande med fragment, anteciperade situationer och bilder, som väcker starka känslor och arbetslust. För att göra en "regelrätt" dokumentärfilm måste filmaren vanligtvis snart "offra fragmenten" för att renodla idén, koncentrera sig på personer, livssituationer eller miljöer som är tillräckligt påtagliga för möjliggöra en gestaltning. I det här fallet ville jag i stället kunna använda mig just av fragmenten och rörligheten för att skildra min egen kluvna upplevelse av trädgårdsskötsel. Ursprungsidén formulerades såhär:

"Ångest och trädgårdsskötsel" är en personlig filmessä om njutning och stress, frihet och trygghet, ägande och tvång, skönhetslängtan och statusjakt. Den utspelar sig i trädgårdar hos människor med olika relation till trädgårdsskötsel och livet, i gränslandet mellan den jordnära drömmen och den urbana stressen. Det är en film om faran att fastna i en häcksax./... /idén föddes i min egen trädgård och ur min egen ångest.

Jag började filma i min egen trädgård i Bergslagen och lade sedan ner ett omfattande researcharbete i andra trädgårdar. Jag letade efter trädgårdar som utmanade mig och där jag hoppades känna igen ångesten hos andra "trädgårdsskötare". För att bara nämna några exempel, lade jag ner mycket tid på att finna en trädgård där snart ett motorvägsbygge skulle hota skönheten. Vidare hade jag kontakt med terapiträdgården, för utbrända, vid Alnarp för att på sikt hitta ett sätt att filma där. Det ledde i sin tur till att jag intresserade mig för viss forskning vid SLU kring perception och natur. Jag besökte olika amatörodlare i Dalarnas trädgårdssällskap. Det blev många trådar som lades ut, följdes upp eller planerades undan för undan. För att orientera mig i processen skrev jag periodvis mycket texter och hade intentionen att det skulle bli en essä med talad text i någon form.

Jag filmade hela tiden och befann mig samtidigt både i research och inspelning. För att kunna fånga det specifika ägnade jag tid åt att filma det allmänna och för att samla fragmenten krävdes att jag gick långt in i andras trädgårdar. Jag behövde komma nära personerna och ändå hålla distans. Som en dokumentärfilmare måste jag i varje trädgård, skapa ett förtroende och samtidigt få "trädgårdsskötaren" att förstå filmandets lite udda begränsning. Kort sagt måste jag förklara att det inte handlade om trädgården eller växterna i sig och att jag sökte mig fram.

Man säger att trädgård är tid, att växandet tar tid. Det gjorde filmprocessen också. Å ena sidan skulle jag gärna ha fortsatt att samla material genom odlingssäsongerna för att få alla de där scenerna och miljöerna jag tänkt för min essä, å den andra förväntas jag "leverera" och livnära mig. Annat kom emellan och bröt upp arbetet.

Häromåret beslutade jag att redigera med det filmmaterial som fanns då, för att sedan se om jag måste fortsätta. De första gallringarna blev en balansakt med ett material som haltade, eftersom jag saknade mycket och hade för mycket av annat. Jag hade föreställt mig att fylla en målarpalett, där färgerna bestod av bilder, ögonblick och trädgårdsmiljöer och att sedan fritt kunna plocka från den för att bygga essän. Det var också med den utgångspunkten jag nu sållade fram scener och bilder, men min palett saknade helt vissa färger. Redigeringen började i det läget driva mot en episk dokumentärfilmsberättelse, som jag varken kunde eller ville ha. Då

tog jag bort ljudet helt och hållet för att för att frigöra mig formmässigt. På så sätt kunde jag se bilderna på nytt och upptäcka vad jag sett då jag filmat dem. Under inspelningen hade jag försökt begränsa filmandet till de ögonblick då det fanns något fult i det vackra, att fima då en kluvenhet väckte mitt intresse. Då jag tagit bort ljudet, fick vissa scener nu en drömsk laddning och jag lade upp sekvenser med material som jag tyckte om och upplevde som drömmar.

Materialet begränsades ytterligare genom att undvika himlar och hålla bilden så nära jorden som möjligt. Fokus i bilderna skulle hela tiden ligga på görandet, d.v.s. trädgårdsskötsel. Platserna måste hållas isär och min egen trädgård markerades med trädgårdsstolar och tågen som drog förbi. Jag hade ingen text och ingen story, utan filmen klipptes på stämningen, årstiderna/tiden, ljuset och de associationer scenerna väckte hos mig. Jag tyckte om den stumma filmen, men en dag hittade jag en kort dialog och började plocka in ljud.

Den färdiga filmen har titeln "Jordens oro viker" och underrubriken "eller meningen med trädgårdsskötsel". Det är en film som helt utspelar i olika trädgårdar under loppet av ungefär två årscykler. Trädgårdarna i sig är namnlösa och på intet sätt märkvärdiga. Några skiljer ut sig. Min egen trädgård är den enda som ligger på landet, semesterträdgården. Tensta koloniområde är något av en motpol, där odlarnas rötter tycktes mig nå djupare än mina egna. Filmen inkluderar också trädgårdar i en mycket vid bemärkelse, såsom kyrkogårdar, parklandskap och odlade trafikrondeller. I trädgårdarna håller människor på med trädgårdsskötsel på gott och på ont. I varje scen finns något som skaver.

Det blev en film praktiskt taget utan ord, förutom två korta spontant uppkomna dialoger. Den första dialogen, där en ung man pratar med mig om att få vara ensam med sina tankar och inte behöva berätta om dem för någon, blev förlösande i redigeringen. Dialogen blev till ett manifest för filmens ordlöshet, de outtalade tankarna hos människorna i trädgårdarna. Jag tog fasta på en existentiell ensamhet i trädgårdsskötseln, trädgårds-skötarens strävan och naturens obeveklighet. Tanken på naturen som sköte och fiende fanns med från början av filmprocessen. Längre i redigeringen fanns bara denna enda dialog, men sedan blev det ytterligare en. Jag hade planerat att filma trädgårdar som skulle raseras av ett motorvägs-

bygge. Bygget tog för många år för att hinna fram till trädgårdarna, men jag filmade skogen som fälldes. I denna, den andra och avslutande, dialogen berättar en skogsmaskinist om glädjen att förflytta sig mitt i naturen där inget träd är det andra likt. Befrielsen från trädgård!

Jag arbetade med en essäistisk form men kan inte avgöra om jag vill eller kan benämna den färdiga filmen som en essä. De försök till definitioner, som jag hittat, av vad en filmessä kan vara är mycket vaga. Essän är ju egentligen en litterär form och dess gränser är också väldigt vida. Nationalencyklopedins beskrivning av en essä är att den ”betecknar oftast en skriftlig framställning av måttligt omfång där man avser att meddela fakta men gör det på ett personligt sätt”. Den litterära essän har en månghundra-årig tradition och mängder av olika slags texter att referera till. Filmen däremot är ung och stadd i en ännu tidig utveckling. Ekonomi, teknik och distributionsförhållanden skapar hela tiden nya förutsättningar för metoder och uttrycksformer. Agnès Vardas ”Efterskörd” är ett exempel på en essä som fötts ur mötet mellan en filmregissör och den lätta digitala tekniken.

Mitt letande efter definitioner och resonemang kring essäbegreppet har varit ganska simpelt och begränsar sig i stort till artiklar på internet och Wikipedia (engelsk, fransk, svensk). Redan de olika sidornas hänvisning till filmare visar hur enormt öppet fältet är, hur utforskat och magert på exempel det är. ”The genre is not well-defined but might include works of early Soviet parliamentarians like [Dziga Vertov](#), present-day filmmakers like [Chris Marker](#), [Agnès Varda](#), [Michael Moore](#) (*Roger and Me*, *Bowling for Columbine* and *Fahrenheit 9/11*), [Errol Morris](#) (*The Thin Blue Line*), or [Morgan Spurlock](#) (*Supersize Me: A Film of Epic Proportions*). [Jean-Luc Godard](#) describes his recent work as 'film-essays'.” (Wikipedia.org) Den franska Wikipedia begränsar sig till några franska regissörer i första hand och listar sedan möjliga regissörer, alla med kontinentalt ursprung.

Bland de olika resonemangen kring essäbegreppet tar jag till mig vissa gemensamma drag: Friheten för essäisten att röra sig kring teman eller ett visst ämne, att söka en form som inte är given på förhand och att tänkandet i sig är en del av verket. ”Essän är en form som tänker”, eller den är ”tänkens poetik” med en definition tagen från Didier Coureau ur ”L'essai et le cinéma” (Wikipedia.fr). Frågan är, om det avser essäistens tänkande eller själva essäns tankestruktur, eller kanske ännu bättre både och. Agnès

Varda skildrar i "Efterskörd" den egna tankens och upplevelsens rörelse under filmandet; från åldrandet som hon ser på sina händer, händer, som sköter den enkla lilla kameran, som i sin tur registrerar det hon vill kring temat för filmen d.v.s. efterskörd av olika slag. Chris Marker skildrar i scenen från lakouts ("Brev från Sibirien") inte essäistens egna tänkandet, men olika möjliga tankegångar vid filmberättande. Fast därigenom uppfattar vi ju också något av hans eget tänkande som samhällsskildrare och filmare.

Hur stämmer då "Jordens oro viker" med de kännetecken för essä, som jag tog fasta på ovan? Filmen har hittat en egen form för att röra sig kring sitt tema - trädgårdsskötsel som ett tveeggat förhållande mellan människa och natur. Det temat låg som grund från början. Idén till filmen föddes ur en frustration över att trädgårdsskötsel idag ses som något oantastligt, som en syssla som bär frukt och bringar hälsa. Återstår så frågan om självreflektionen, eller den form tänkandet har i filmen. Det finns en tydlig subjektivitet i framställningen och en närvaro av filmaren som person. Min glädje vid redigeringen över den första dialogen var så stor, därför att den vände frågan till mig bakom kameran att svara på: "Vad tycker du själv?" Jag försöker sedan hålla uppe den dialogens tankegång så tydligt jag förmår, att i människornas huvuden pågår sådant de inte berättar. Då filmen sedan når fram till den förvuxna trädgården på landet, d.v.s. min egen, försöker jag igen visa min tankegång i förhållande till krusbärsstekellarverna, det rättfärdiga hatet och äcklet så länge de parasiterar på vinbärsbusken, men som vänds till en fascination när de stängts in i burkar och kämpar för sitt liv. Samtidigt som de påminner om kryllande likmaskar, framträder de som individer med rätt att leva. Vem har mest rätt att leva i naturen en sommarkväll? Detsamma gäller flugorna på äpplena och liljebaggen som är så vackert röd och kläms ihjäl av röda trädgårdsvantar. Det finns ett tänkande som rör sig genom verket. Ändå är jag osäker på om den rätta benämningen är en "essäfilm" eller en "film" helt enkelt. Jag kan ännu inte avgöra det själv, utan mäter den färdiga filmen mot den ursprungligen tänkta. Idén till essäfilmen rymde flera aspekter och flera trädgårdar, än vad jag till slut hann med. Dessutom skulle den ha en essätext.

Då jag satte punkt för filmandet insåg jag snart att det inte skulle gå att göra en text. Det skulle ha krävt ett större material, där varje scen hade fått en mindre tyngd i helheten och därigenom möjliggjorde en distans. Om jag

hade gjort en text med det material jag hade, skulle det bli för privat; "min trädgård och jag". Det skulle ha blivit en jolmig klagosång över livet eller, ännu värre, ytterligare en trädgårdsodlares levnadsvisa tips.

Jag är inte säker på att det skulle ha blivit någon text ändå, även om jag hade samlat allt det material jag tänkt. Med ett rikare material hade det varit intressant att utveckla metoden jag nu prövat, att rent bild- och ljudmässigt bygga sekvenser, ställa dem mot varandra, bryta upp dem, och kunna återanvända bilder i nya kombinationer. Att utan ord kunna föra ett resonemang kring trädgårdsskötsel. Vid redigeringen av "Jordens oro viker" använde jag årstiderna som en ram. Det blev en stomme men också en begränsning, där scener som bröt mot årstiden inte fick plats i filmen. Med ett större material hade filmen kunnat röra sig oberoende av årstiderna och den essäistiska formen hade kunnat frigöras ytterligare.

Det finns en lockelse i att tänka bort texten i en sådan "större" version. Å andra sidan är det just en text som skulle kunna sammanfoga ett mer differentierat material. En essätext skulle innebära att tankegångarna blev påtagliga och möjliggöra ett friare resonemang. Filmens arbetsnamn var ju "Ångest och trädgårdsskötsel" och under processen blev jag alltmer intresserad av människans hjärna. Vad får tankebanorna att haka upp sig i ett ångestfullt ältande? Vad är det egentligen som känns avstressande i naturen? Vad är det vi förnimmer och var är våra tankar då vi ägnar oss åt trädgårdsskötsel?

Min oförmåga att avgöra huruvida "Jordens oro viker" är att betrakta som en essäfilm eller ej, beror kanske just på essäformen i sig. Essän möjliggör en personlig tankegång kring ett ämne utan krav på att vara uttömmande. Det betyder också att den inte har någon punkt, där den är helt färdig. Montaigne gick in i sina tidigare essäer, ändrade och lade till. "Jordens oro viker" är nog en essäfilm, men den är också en del i ett oavslutat arbete som jag ännu inte kan skilja mig ifrån. Kanske kan jag filma vidare under åren framöver. I vilket fall som helst kommer erfarenheterna att ligga som grund och som något att ta spjörn emot för mitt fortsatta arbete.

Stockholm den 11/1 2012

Brita Landoff

